

## SZEMLE

---

### MOBILITÁS – DIÁKSZEMMEL

Elizabeth Murphy-Lejeune neve kevésbé ismert Magyarországon, a könyv szerzője a dublini St. Patrick College francia tanszékének tanára. Főként francia nyelven jelentek meg publikációi, de társszerkesztője néhány angol nyelven megjelent műnek is. Írásaiban a nyelv, a kultúra és az interkulturális kommunikáció problémakörét járja körül, de újabban a mobilitás és az adaptáció témája foglalkoztatja.

2002-ben publikált könyve az első mélyinterjúkra épülő tanulmány az európai hallgatói mobilitás tárgyában, s mint ilyen feladatának tekintti a diákutazók társadalmi státusának és mobilitási tapasztalatainak részletes feltárását. A kvalitatív adatfelvétel lehetőséget nyújt a mobilitással kapcsolatos olyan esetleg rejtett problémák és élmények feltárására, melyek majd a későbbiekben a gyakorlatban is hasznosíthatókká válnak, és amelyekre kétségkívül nem derülhet fény a mobilitást érintő statisztikai kimutatásokból.

A könyv tíz fejezetből áll. Az elsőben a szerző felvázolja az idegen sémáját, amelyből levezeti a diákutazó narratíváját. Későbbiekben a kiutazást megelőző, és az azt követő folyamatokat próbálja megragadni, felhívva a figyelmet arra, hogy a legtöbb szerző elhanyagolja a nyelv és a kommunikáció kérdését a mobilitás kapcsán. Bevezeti a mobilitási tőke fogalmát, melyet a humán tőkéhez hasonlít, majd a kiutazás okait, motivációit kutatja. Magával a beilleszkedés folyamatával foglalkozik a legtöbbet, az érkezéstől a kulturális sokkon és a különböző túlélési stratégiákon át az adaptációig.

Az „idegen” fogalmának szociológiai leírásánál (1. fejezet) Simmel, Park és Schütz elméleteiből indul ki, ez képezi alapját az idegenhez kapcsolódó specifikus eset elemzésének, ami a diákok külföldi utazása, avagy a hallgatói mo-

bilitás. Támaszkodik még Wood, Stonequist és Siu cikkeire a „sojourner”-ről, akik az idegen portréját különböző társadalmi kontextusban ábrázolták. Az utazó európai diákok szerint ennek egy újabb társadalmi típusát alkotják.

Eredetileg Simmel volt az, aki megalapozta az elméletet, ő hozta létre azt a természetes tagságot, ami az idegent a csoporthoz köti, és bevezette az idegent a szociológiába, mint tanulmányozás legitim tárgyát. Az idegen „in-between” van: legalább két földrajzi, nyelvi, társadalmi, kulturális, nemzeti tér között helyezkedik el. Amint elhagyja saját területét, mások szemében idegenné válik, és nincs joga azok történelmi és kulturális örökségéhez.

A tartós mobilitás, legyen választott vagy nem, mindig traumát okoz, mivel újra fel kell építeni nemcsak a helyet, hanem a hazát is. A fő probléma a társadalmi szerkezet új viszonyaihoz való integrálódás. Felmerül a kérdés, vajon mennyiben nyílnak meg a társadalmak az újonnan érkezőknek: kirekesztik-e őket, vagy – még ha ideiglenesen is – társadalmi pozíciót és jogokat adnak nekik? A szerző szerint mindez a csoport reakciójának és az idegen tagsági orientációjának függvénye.

Módszertani szempontból (2. fejezet) a kvalitatív kutatás 50 mélyinterjúra épül, melyek angol és francia nyelven készültek. Az interjúkat kérdőíves felmérés előzte meg, mely a kapcsolatfelvételt és a témába való bevezetést szolgálta. A szerző háromféle diákcsoport eltérő mobilitási tapasztalatait gyűjtötte össze: az egyik csoportot az ERASMUS hallgatók alkották, a másodikikat nyelvi asszisztensek, a harmadik csoport tagjai pedig az EAP francia Grand Ecole nemzetközi tanulmányi program résztvevői.

A három csoport több szempontból is eltér egymástól. Az ERASMUS diákok (15 személy – 9 nő, 6 férfi) többnyire 20–22 évesek, általában



harmadéves egyetemisták. A nyelvi asszisztensek (15 diák – 14 nő, 1 férfi) egy posztgraduális kutatási projekt részeként, bilaterális szerződés keretében saját nyelvüket tanítják abban az országban, amelynek nyelvét tanulják (nyelvtanulók). Végül az EAP program résztvevői (20 fő – 4 nő, 16 férfi) a professzionális internalizáció jegyében három évet töltenek külföldön, három különböző nyelven tanulva (Párizs, Oxford, Berlin/Madrid). A program célja a nyelvi kompetencia és az interkulturális kommunikáció elősegítése, valamint a különböző kultúrájú emberekkel való együttműködésre való rávezetés.

Az említett csoportok különböznek egymástól a meglévő nyelvi kompetencia szintjében, de a már létező mobilitási tőkéjük, illetve a nyitottság tekintetében is. A programjuknak megfelelően eltérő társadalmi feltételekkel kell szembenéznük: az Erasmus esetében a néhány külföldi diákkal szemben a nagy többség helybeli egyetemi hallgató, az asszisztensek egyedüli külföldiként érkeznek egy dominánsan helybeli közösségbe, míg az EAP-osok egy kevert, multikulturális csoportba kerülnek.

A fiatalok csoporton belül is eltérő mobilitási tőkével rendelkeznek, melynek meghatározásánál (3. fejezet) a humán tőke (Becker) elméletéből indul ki a szerző. Ennek egyik alkotóelemének tekinti a mobilitástőkét, mely lehetővé teszi az egyén számára, hogy készségeit fejlessze, és a nemzetközi tapasztalat gazdagsága révén a hazatérést követően munkaerő-piaci tőkéjét is megemlje.

Mobilitási tőke szempontjából azonban a minta eléggé kevert, mivel a fiatalok 34 százaléka családtörténetében van valami „külföldiség”: 22 százalék eleve vegyes házasságból származik. (A diákok egy része több útlevétellel rendelkezik, és két vagy több nyelvet beszél, magukat kozmopolita, hibrid, multikulturális jelzőkkel illetik.) Legtöbbjüknek nem ez az első külföldi útja: nyelvtanfolyamok, egyéni cserék, városok közti kapcsolatokból eredő diákcserek előzték meg a kiutazást, avagy korábban fogadtak külföldieket otthonukban.

A rendelkezésre álló mobilitási tőke alapján három csoportba tagolja a mintát Murphy-Lejeune: a gyakorlott utazók – 5 hónapnál kevesebb időt töltöttek külföldön (leggyakrabban a középiskola alatt) –, ezt követik a tapasztaltak (6 hónap és egy év között), valamint a szakértők,

akik távoli országban egy évnél hosszabb ideig tartózkodtak. A mintában nem szerepelnek a két végletbe sorolandó személyek, egyrészt akiket kezdőnek tekinthetnénk, mivel semmilyen előzetes tapasztalattal nem bírnak, illetve az ún. „always ready to go” attitűddel bírók, akik bármikor készek az utazásra.

A diákok motívumai (4. fejezet) főként instrumentálisak; cél a nyelv elsajátítása, kulturális felfedezés, szakmai gyakorlat szerzése, illetve új tanulási módszerek megtapasztalása, személyiség gazdagodása, új emberek megismerése. A külföldi tartózkodás emellett mint hozzáadott érték – bónusz – szerepel. A „vándor”-ra jellemző, hogy nyitott, kedveli a társaságot (extrovertált), kíváncsi, társas hajlammal és barátkozó kedvvel bír, hat rá az újdonság varázsa, megvan benne a kommunikáció és társadalmi kapcsolatok utáni vágy.

Az új kulturális környezetbe történő felvételhez (5. fejezet) elengedhetetlen a fizikai, nyelvi, professzionális, kulturális valamint társadalmi ráhangolódás és igazodás. Az idegennek, avagy behatolónak ki kell vívnia a csoport elismerését, azaz a mobilitásnak, a behatolásnak meg kell fizetnie az árát. A kezdetleges előítéleteket, vagy éppen ellenkezőleg: a természetes vonzódást a fogadó ország érzékelt nyitottsága, az előzetes benyomások, valamint az első kapcsolat határozza meg.

Figyelembe kell venni azonban, hogy maga az országválasztás sem teljesen önkényes, hiszen a tanult és beszélt nyelvek behatárolják a lehetőségeket – ez pedig egyáltalán nem segíti a nyelvi és kulturális sokféleség megismerését. Az országváltás folyamata három fő lépésre bontható. Az első az új földrajzi környezet megtanulása, amit gyakorta dezorientáció követ úgy társadalmi, mint kulturális téren, míg végül a fiatalok gyökeret nem eresztenek.

A nyelv a társadalmi interakciók kulcsa, nélküle kirekesztődik az egyén a társaságból, nem tud teljes emberként részt venni a beszélgetésekben. A humor és az érzelmek kifejezésének nehézsége miatt nem jöhet létre intimitás, az idegen nem érzi magát teljes értékűnek: „I am only half a person here”.

A fiatalok jelentős részénél az érkezést követően egyfajta sokkhatás érvényesül (6. fejezet), mások egyáltalán nem esnek át krízisen. Az Erasmus hallgatókat jobban jellemzi a kezdeti

negatív periódus, amit a nyelvi kompetencia hiánya is okoz. Hasonló a helyzet az EAP-os diákoknál. Ezzel szemben az asszisztensek magas nyelvi kompetenciája érezhetően finomítja a folyamatot, amihez még többek között a helyiek segítőkészsége is hozzájárul, akik gyakorta szárnyaik alá veszik az érkezőt (pl. magukkal viszik otthonukba, hogy ne érezze magát egyedül).

A kulturális távolság gyakran jelentősen felerosítja a befelé fordulást, azaz a saját kultúra iránti igény hirtelen megnő (pl. olvasás, zenehallgatás terén). Az adaptáció későbbiekben a nyelvi kompetencia fejlődését követi, a fiataloknak néhány hónap múlva könnyedén megy a tanulás, a jegyzetelés, a társalgás, barátságok kötődnek.

A helyiekkel való közös aktivitás (7. fejezet) felgyorsíthatja az elfogadást, ezért különösen fontos a közvetítő szerepe, aki hídként szolgálhat az újonnan érkezett és a helyi közösség közt, és segíthet önmagunk és az új környezet összehangolásában.

A szerző felhívja a figyelmet a „hely” központi szerepére. A kutatás tapasztalatai szerint sem a diákok, sem a tanárok nincsenek mindig tudatában a szállásválasztás fontosságának, jóllehet az alapvetően befolyásolja a társadalmi tevékenységekben való részvételt, valamint a későbbi kapcsolatok kiépítését. Együttlakni a helyiekkel jelzi a vágyat a helyi életbe való beemelésre, állandó nyelvi gyakorlás, valamint társadalmi-kulturális felfedezések közepette.

Természetesen személyfüggő, hogy ki hol lakik, mégis az egyes csoportok megfigyelhetően eltérő stratégiákat folytattak: az Erasmus diákok általában nemzetközi közösségben, az asszisztensek helyiekkel laktak együtt, az EAP-osok pedig inkább független szállás mellett döntöttek. Érdekes tapasztalat, hogy a (nemzetközi) diákok közti sokféleség a kezdeti időszakban gyakran eltereli a figyelmet a kinti sokféleségről („diversity within distracts from diversity outside”).

A diákoknak nemcsak idegen nyelven kell tanulniuk, de új tanulási módokhoz, új normákhoz és módszerekhez is hozzá kell szokniuk. Az Erasmus hallgatók egy számukra szokatlan felsőoktatási rendszerbe kerülnek, ahol eltérő az előadási mód, idegenek a vizsgamódszerek, melyek megszokása többletmunkát igényel.

Az asszisztensek az Erasmus hallgatókkal ellentétben sokkal több társadalmi szereplővel

kerülnek kapcsolatba. Diákok, szülők, kollégák veszik őket körül, az iskola több társadalmi funkciót is betölt számukra. Ezáltal viszont kevésbé hajlamosak a különbségeket „kívülről” megfigyelni, hiszen egy professzionális testület részeként már nem megfigyelők többé, hanem inkább cselekvők, inkább érzik magukat a társadalom részének.

Az EAP-os diákok tapasztalatai a legsokrétűbbek. Az első évben a csoporton belüli sokféleséget tapasztalják meg (EAP esték, barátságok) – a helyi milió ezalatt szinte láthatatlan. Csak a munkába állást követően létesítenek közvetlen kapcsolatot a helyiekkel, ez biztosítja számukra a belépést a helyi struktúrákba, a „kinti” társadalomba.

Alkalmi találkozások, rendszeres kikapcsolódás, kirándulások, éjszakai élet, kávézó vagy pub, partik, beszélgetések a közös szobában jellemzik valamennyi fiatal közösségi életét, de az egyes csoportoknak eltérők a lehetőségeik. Az Erasmus diákok helyiekkel való ismerkedési lehetőségeit az egyetemi környezet (pl. klubok) határozza be. Az asszisztensek vannak a legelőnyösebb helyzetben. Nekik van a legtöbb helyi barátjuk, ők kapnak rendszeres vacsorameghívást a helyi családoktól. A sokrétű kapcsolatrendszer hatására viszonylag gyorsan beilleszkednek, ott-hon érzik magukat.

A fiatalok egyes csoportjaira eltérő „túlélési” stratégia jellemző (9. fejezet). A saját nemzeti csoportra való támaszkodás, mely biztonságot nyújt, megvéd az ismeretlennel szemben, főként a kezdeti szakaszra jellemző. Ez egyúttal egyfajta beemelés elleni védekezés is, amikor a barátok, ismerősök összetartanak, mert így kevésbé sebezhetőek, de ezáltal kevésbé megközelíthetőek is. Az ilyen viselkedés még ha segít is megőrizni a személyes azonosságot, szegregációhoz vezet. Másrésztől viszont a helyi fiatalok sem mindig motiváltak arra, hogy időt és energiát fektessenek új kapcsolatokba, főleg ha azok nem tarthatók fenn hosszútávon (a külföldiek ügyis hazamennek, és újak jönnek).

A település mérete is meghatározza a kapcsolatok jellegét. A nagyvárosra inkább nemzetközi kapcsolatok jellemzőek, míg vidéken könnyebb a helyiekkel való barátkozás (lásd asszisztensek). A külföldi kontingens helyiekhez viszonyított aránya, illetve a befogadó egyetem nagysága is döntő. Ezen felül a kultúra, a korkülönbség,



az érettség, a motivációk is behatárolják a kapcsolatokat.

EAP tanulók esetében kezdetben inkább a csoporton belülre irányulnak a „felfedezések”. A külvilággal való kapcsolatot az is nehezíti, hogy az iskola gyakran távol van a többi egyetemtól, valamint eltérő korú hallgatók látogatják. Az asszisztenseknél a fizikai és társadalmi közelség elősegíti az integrációt. Az igazgató, többi tanár, szakmai miliő mind megnyílik a jövevény előtt, és egyfajta hólabdahatás érvényesül, mely által a személyes kapcsolatok széles skálájához van hozzáférésük.

Az adaptáció (10. fejezet) egyfajta képesség, amellyel viselkedésünket a környezethez igazítjuk, az idegent ismerőssé alakítjuk, felfedezési folyamat, melynek több fokozata van. A fiatalok először megpróbálnak úgy beszélni, mint a helybeliek, úgy öltözködni, kommunikálni, átvesznek egyes gesztusokat, mondásokat. Az első szintet a kulturális jelek imitációja, szokások átvétele jellemzi, egyfajta funkcionális igazodás az új környezethez. Ahogy a fiatal egyre inkább adaptálódik, kezdi kényelmesen érezni magát. A problémái megoldódnak, megváltozik a kommunikációja (a helyiek már nem váltanak témát, ha hozzájuk csatlakoznak), társadalmi kapcsolatokat létesít, megnő azok intimitása, míg nem a fiatal szinte teljesen otthon érzi magát („you feel you could stay here”).

Elizabeth Murphy-Lejeune műve elméletileg jól átgondolt és megalapozott tanulmány, amit a kvalitatív kutatási módszerből eredő interjúrészletek igazán olvasmányossá és életsejterűvé tesznek, így hasznos betekintést nyújt tanároknak és kiutazni készülő diákoknak egyaránt. Kritikai észrevételeim egyrészt az elméleti kiindulóponttal, másrészt pedig a módszertannal kapcsolatosak. Az elméletet érintően nem találtam annyira meggyőzőnek egy új, csupán a diákutazáson alapuló modell felépítését, kézenfekvőbb lett volna a migráció elméletére alapozni a kutatást.

A migrációkutatásban használt „immigráns-fogadó ország” modell jól alkalmazható itt is. Leírja egyrészt a kiutazó diákok tapasztalatait, érzését, akik úgy érzik magukra vannak hagyva, ugyanakkor elvárják tőlük a problémamentes beilleszkedést. Másrésztől a fogadó ország (jelen esetben az egyetem) szerepe végig viszonylag passzív marad – a diákoknak kell beilleszkedni,

nem a fogadó országnak alkalmazkodni hozzájuk. A kiutazó diákok így ugyanazt élik meg, mint a kivándorlók, ugyanazon problémákkal néznek szembe: eltérő kultúra, nyelv, kommunikációs nehézségek.

A Park által felvázolt asszimilációs modell, melyet Patterson később kiegészített, alkalmazható a hallgatói mobilitásra is; fokozatai híven tükrözik a hallgatói mobilitásnál felmerülő élményeket és problémákat. Az elszállásolás/elhelyezkedés (accomodation) alapfokú alkalmazkodást jelent, a helyi szokások megtanulását, a kulturális különbségek elfogadását, az életstílus idomítását a befogadó ország normái szerint. A második szint, az integráció akkor lép fel, amikor az egyén megfelelő nyelvi kompetencia birtokában van, kapcsolathálója nemcsak saját csoportján belülre irányul, azaz a társadalomban, a közöségben aktív, egyenértékű félként vesz részt. Az asszimiláció végül nemcsak tökéletes adaptációt, hanem teljes társadalmi elfogadottságot is jelent. Ez a végső fokozat persze már nem következik be a diákok esetében, hiszen nem telepednek le az adott országban (habár megjegyzendő, hogy a kivándorlók többsége sem tervezte a letelepedést a kiutazáskor).

A módszertant illetően a kvalitatív felmérés választása teljesen indokolt, továbbá egy újszerű betekintést is nyújt a témába. Érdekes adalék a diákcsoportok közti összehasonlítás, mely kétségkívül rámutat az eltérő helyzetből adódó tapasztalatok sokféleségére. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szerző nem mindig konzekvens az összehasonlításban, többnyire az Erasmus hallgatók állnak a figyelem középpontjában: a másik két csoportra vonatkozó feltételezéseit csupán egy-egy interjúrészletet kiragadva támasztja alá. Ez azért is sajnálatos, mivel a nyelvi asszisztensek beilleszkedése például sokkal zavartalanabb volt a másik két csoporténál. Az ő élményeik és tapasztalataik az oktatói mobilitáshoz is kapcsolhatók, mely terület szintén nem sok figyelmet kapott a könyvben.

A mintaválasztást illetően több probléma is felmerül. A diákok kiválasztása nem teljesen megalapozott, hiszen a mintát alkotó fiatalok jelentős része számára az utazás „megszokott dolog” (emiatt kissé meglepő az a sok leírt probléma, amit az idegen országba való beilleszkedés okozott). Indokoltnak tartottam volna inkább a gyakorlott kiutazókat olyan fiatalokkal össze-

használni, mintegy kontroll csoportként, akik még sosem tartózkodtak hosszabb ideig külföldön. A mintában meglepő módon egyetlen ilyen fiatal sem akadt.

Ebből kiindulva elgondolkodtató, mennyire behatárolt az, hogy ki vehet részt ilyen jellegű mobilitási programok valamelyikében (ki engedheti meg magának), hiszen feltehetően biztos anyagi háttér is szükséges feltétele a mobilitásnak. Sajnos a kutatás nem tartotta szükségesnek az egyes programokban részt vevő diákok társadalmi háttérének felmérését, mindössze a szülők vegyes házasságára és az otthon beszélt nyelvekre kérdezett rá. Az előbbieket magas áránya a mintán belül szerintem torzító hatással lehet az eredményekre, hiszen a bi-, illetve multikulturális környezetből származók másképp reagál(hat)nak a kulturális kihívásokra.

A könyvből adódó fő tanulság az, hogy a mobilitás jelentős pszichikai terhet ró a fiatalokra, amelyek leküzdésében a programok magas szintű szervezethez és az egyetemek segítő hozzáállása sokat segíthet. A megfelelő szállás, az integrálódás a helyi egyetemi életbe, kulturális programokba jelentősen csökkentheti a fiatalok kezdeti negatív tapasztalatait, elősegítheti a barátkozást és gazdagíthatja a kinttartózkodást. További kutatás témája lehetne még a tanárok mobilitása, valamint a mobilitási tőke hasznosulásának feltárása.

(Murphy-Lejeune, E.: *Student Mobility and Narrative in Europe. The New Strangers*. London, Routledge, 2002.)

Pásztor Adél



#### A FELSŐOKTATÁS NEMZETKÖZI DIMENZIÓI

A kötet hat tanulmányból áll, melyek mind egy témát igyekeznek kibontani más-más szempontból: ez Európa, illetve az Európai Unió és a nemzetállamok kapcsolata, jövője a felsőoktatás terén. A tanulmánykötetet két, a felsőoktatásról szóló konferencia előadásai alapján szerkesztették, melyek az „Európai tudásunió felé” program keretében jöttek létre. Az első konferenciát a CHEPS szervezte 1997 áprili-

sában a Twente-i Egyetemen „Kapcsolat a felsőoktatás és a nemzetállam között” címmel, a másodikat ugyanabban a hónapban tartották az Amsterdami Egyetem Max Goote Tudományos Központjában „Tudás és munka, tudástermelés és terjesztés az üzleti és munkaerőpiacon” címmel. Az előadások szövegét a szerzők az 1997 és 2000 között történt változások tükrében átrírták.

Az első két fejezet a történelmi dinamikust boncolgatja a nemzetállamok létrejöttére és felemelkedésére, valamint Európa politikai, gazdasági, kulturális és vallási formáló ereje mögött, mely végül is unióvá kovácsolta a nemzetállamokat.

Guy Neave szerint az európai dimenzió már a középkori egyetemek létrejöttével megjelent kontinensünkön. Az egyetemek korai éveikben a kereszténység egyetemességének megnyilvánulásai voltak, melyek a tudás hatalmát az egyházi és a világi hatalom mellé emelték. Így nyugodtan tekinthetjük már ezt az Európát is egy felsőoktatási térségnek, melynek alapja az egyöntetűség, ami a vallásban, a nyelvben, az oktatási programokban és a vizsgarendszerekben egyaránt tetten érhető. A hétszáz évvel ezelőtti világban a földrészen belüli mobilitás megszo-

kottnak számított. A reformáció és az ellenreformáció óriási változásokat rajzolt Európa vallási és politikai térképére, és – egy mai fogalommal élve – a felsőoktatás „de-európanizációját” váltotta ki. Ebből a nézőpontból nézve mind a nemzetállamok felemelkedése, mind a szuverenitás növekedése hozzájárult a hatalom és az egyetem közötti kapcsolat megváltozásához: kialakult egy új, állami kontroll alatt álló felsőoktatási szektor. Az állami beavatkozás különösen felismerhető a minősítés területén.

Bár a második fejezet nem Európáról szól, mégis fontos aktualitásokról beszél, melyek az Uniót is érintik. David Hill az USA és az Európai Unió koordinációs mechanizmusairól írva a központi (szövetségi) és a helyi (állami szintű) kormányzat részvételét mutatja be az USA felsőoktatásában. A kormányzat a felsőoktatásba csak korlátozott mértékben avatkozhat bele. Az akadémiai kutatás és fejlesztés területén a szövetségi kormány a legnagyobb finanszírozó, a költségek közel 60 százalékát viseli. Az egyezség, amely a gazdasági beavatkozást lehetővé teszi a nemzeti érdekek érvényesítése